

8. přednáška, 18. 11. 2025

Máme-li kongruenci a třídy $[x], [y]$, pak díky podmínce kompatibility třída $[x * y]$ je jednoznačně určena třídami $[x], [y]$, čili nezávisí na konkrétním výběru jejich prvků x, y (*reprezentantů*). Na množině $\tilde{X}$ tedy můžeme zavést binární operaci $\tilde{*}$ předpisem

$$[x]\tilde{*}[y] = [x * y]. \quad (10)$$

Příklad. Mějme grupu $(\mathbb{Z}, +, 0, -)$ a kongruenci $\equiv$ danou předpisem: $x \equiv y$ právě tehdy, když x, y jsou obě sudá nebo obě lichá, tedy $\tilde{\mathbb{Z}} = \{[0], [1]\}$.

Na $\tilde{\mathbb{Z}}$ máme binární operaci $\tilde{+}$ definovanou předpisem (10), tedy $[x]\tilde{+}[y] = [x + y]$. Takže

$$[0]\tilde{+}[0] = [0 + 0] = [2 + 6] = [8 + (-14)] = [0],$$

$$[0]\tilde{+}[1] = [0 + 1] = [2 + 7] = [(-6) + 11] = [1],$$

$$[1]\tilde{+}[0] = [1 + 0] = [7 + 6] = [17 + (-2)] = [1],$$

$$[1]\tilde{+}[1] = [1 + 1] = [3 + 13] = [(-7) + 5] = [0]. \quad \square$$

Tvrzení 5.5.2. *Mějme kongruenci na množině X s binární operací $*$. Bud' $\tilde{*}$ binární operace na $\tilde{X}$ definovaná předpisem (10). Potom*

- (i) *je-li $*$ asociativní, pak $\tilde{*}$ je asociativní;*
- (ii) *je-li e neutrální prvek $*$, pak $[e]$ je neutrální prvek $\tilde{*}$;*
- (iii) *je-li x^{-1} inverze k x vzhledem k $*$, pak $[x^{-1}]$ je inverze k $[x]$ vzhledem k $\tilde{*}$;*
- (iv) *je-li $*$ komutativní, pak $\tilde{*}$ je komutativní.*

Důkaz. (i) Jestliže $*$ je asociativní, potom pro libovolné třídy $[x], [y], [z] \in \tilde{X}$ platí

$$\begin{aligned} [x]\tilde{*}([y]\tilde{*}[z]) &= [x]\tilde{*}[y * z] = \\ &= [x * (y * z)] = \\ &= [(x * y) * z] = \\ &= [x * y]\tilde{*}[z] = \\ &= ([x]\tilde{*}[y])\tilde{*}[z], \end{aligned}$$

takže $\tilde{*}$ je asociativní.

(ii) Jestliže e je neutrální prvek operace $*$, potom pro libovolnou třídu $[x] \in \tilde{X}$ platí

$$\begin{aligned} [x]\tilde{*}[e] &= [x * e] = [x], \\ [e]\tilde{*}[x] &= [e * x] = [x], \end{aligned}$$

takže $[e]$ je neutrální prvek operace $\tilde{*}$.

(iii) Jestliže x^{-1} je inverzní prvek k x vzhledem k $*$, pak

$$\begin{aligned} [x]\tilde{*}[x^{-1}] &= [x * x^{-1}] = [e], \\ [x^{-1}]\tilde{*}[x] &= [x^{-1} * x] = [e], \end{aligned}$$

takže $[x^{-1}]$ je inverzní prvek k $[x]$ vzhledem k operaci $\tilde{*}$.

(iv) Z (10) je zřejmé, že je-li $*$ komutativní, pak i $\tilde{*}$ je komutativní. $\square$

Důsledek. *Pro každou (komutativní) grupu a každou kongruenci na této grupě příslušná faktorová množina s operací definovanou předpisem (10) je (komutativní) grupa.*

Důkaz. Tvrzení je jednoduchým důsledkem předchozího tvrzení. $\square$

Jelikož každý prvek množiny s asociativní operací má nejvýše jeden inverzní prvek, viz Tvzení 5.1.2 nebo Tvzení 5.5.1, třída $[x^{-1}]$ je v takovém případě jednoznačně určena třídou $[x]$, čili nezávisí na konkrétním výběru jejího prvku x , a proto je korektní ji označovat $[x]^{-1}$.

Definice 5.5.6. Faktorová množina s operací definovanou předpisem (10) z předchozího Důsledku je *faktorová grupa*.

Příklad. Mějme grupu $(\mathbb{Z}, +, 0, -)$ a kongruenci danou předpisem: $x \equiv y$ právě tehdy, když x, y jsou obě sudá nebo obě lichá, tedy $\tilde{\mathbb{Z}} = \{[0], [1]\}$.

Na $\tilde{\mathbb{Z}}$ máme asociativní binární operaci $\tilde{+}$: $[x]\tilde{+}[y] = [x + y]$, neutrální prvek operace $\tilde{+}$ je $[0]$ a opačný prvek $-[x]$ k prvku $[x]$ je $[-x]$, čili $-[0] = [0]$, $-[1] = [-1] = [1]$. $\square$

5.6. Zbytkové třídy

Mějme aditivní grupu $(\mathbb{Z}, +, 0, -)$ a buď m libovolné přirozené (kladné celé) číslo. Definujme relaci $\equiv_m$ na $\mathbb{Z}$ předpisem:

$$x \equiv_m y \text{ právě tehdy, když } x - y \text{ je celočíselný násobek čísla } m$$

(čili $m \mid (x - y)$ a existuje tedy $k \in \mathbb{Z}$ takové, že $x - y = km$ a $x = y + km$).

Potom $\equiv_m$ je relace ekvivalence (cvičení), příslušné třídy ekvivalence $[i]_{\equiv_m}$ se značí $[i]_m$ a

$$\begin{aligned} & \vdots \\ [-2]_m &= \{-2 + km \mid k \in \mathbb{Z}\} = \{\dots, -2 - 2m, -2 - m, -2, -2 + m, -2 + 2m, \dots\}, \\ [-1]_m &= \{-1 + km \mid k \in \mathbb{Z}\} = \{\dots, -1 - 2m, -1 - m, -1, -1 + m, -1 + 2m, \dots\}, \\ [0]_m &= \{km \mid k \in \mathbb{Z}\} = \{\dots, -2m, -m, 0, m, 2m, \dots\}, \\ [1]_m &= \{1 + km \mid k \in \mathbb{Z}\} = \{\dots, 1 - 2m, 1 - m, 1, 1 + m, 1 + 2m, \dots\}, \\ [2]_m &= \{2 + km \mid k \in \mathbb{Z}\} = \{\dots, 2 - 2m, 2 - m, 2, 2 + m, 2 + 2m, \dots\}, \\ & \vdots \\ [i]_m &= \{i + km \mid k \in \mathbb{Z}\} = \{\dots, i - 2m, i - m, i, i + m, i + 2m, \dots\}, \\ & \vdots \end{aligned}$$

Pro $i \in \{0, \dots, m-1\}$ třída ekvivalence $[i]_m$ obsahuje právě ta celá čísla, po jejichž celočíselném dělení číslem m číslo i je zbytek. Třídám $[i]_m$, kde $i \in \{0, \dots, m-1\}$, se proto říká *zbytkové třídy*. Při dělení číslem m všechny možné zbytky jsou právě $0, 1, \dots, m-1$, takže každé celé číslo leží v právě jedné ze zbytkových tříd $[0]_m, [1]_m, \dots, [m-1]_m$. Příslušná faktorová množina $\tilde{\mathbb{Z}}_{\equiv_m}$ se značí $\mathbb{Z}_m$, tedy

$$\mathbb{Z}_m = \{[0]_m, [1]_m, \dots, [m-1]_m\}.$$

Ověříme, zda $\equiv_m$ je kongruence na $\mathbb{Z}$, čili podmínku kompatibility. Předpokládejme, že $[x_1]_m = [x_2]_m$ a $[y_1]_m = [y_2]_m$. To znamená, že $x_2 \in [x_1]_m$ a $y_2 \in [y_1]_m$, čili $x_2 = x_1 + km$, $y_2 = y_1 + lm$ pro vhodná $k, l \in \mathbb{Z}$. Potom $x_2 + y_2 = x_1 + km + y_1 + lm = x_1 + y_1 + (k + l)m \in [x_1 + y_1]_m$, a tedy $[x_1 + y_1]_m = [x_2 + y_2]_m$.

Na množině $\mathbb{Z}_m$ tedy máme binární operaci $+$ (značí se obvykle stejně jako původní operace) podle (10)

$$[x]_m + [y]_m = [x + y]_m$$

a příslušná faktorová grupa $(\mathbb{Z}_m, +, [0]_m, -)$ je komutativní *aditivní grupa zbytkových tříd modulo m* .

Na množině $\mathbb{Z}$ uvažujme operaci $\cdot$, která je asociativní a má neutrální prvek 1. Ověříme podmínku kompatibility pro operaci $\cdot$.

Předpokládejme, že $[x_1]_m = [x_2]_m$ a $[y_1]_m = [y_2]_m$. To znamená, že $x_2 = x_1 + km$, $y_2 = y_1 + lm$ pro vhodná $k, l \in \mathbb{Z}$. Potom $x_2 \cdot y_2 = (x_1 + km) \cdot (y_1 + lm) = x_1 y_1 + (ky_1 + lx_1 + klm)m \in [x_1 y_1]_m$, a tedy $[x_2 y_2]_m = [x_1 y_1]_m$.

Na $\mathbb{Z}_m$ tedy máme i binární operaci $\cdot$ podle (10)

$$[x]_m \cdot [y]_m = [x \cdot y]_m.$$

Podle Tvzení 5.5.2 operace $\cdot$ na množině $\mathbb{Z}_m$ je komutativní, asociativní a má neutrální prvek $[1]_m$. Faktorová množina $\mathbb{Z}_m$ s operací $\cdot$ a neutrálním prvkem $[1]_m$ je komutativní *multiplikativní monoid zbytkových tříd modulo m* (*monoid* je množina s asociativní binární operací a neutrálním prvkem). Otázka existence inverzí vzhledem k operaci $\cdot$ není tak jednoduchá jako v případě operace $+$.

Tvrzení 5.6.1. *Prvek $[x]_m \in \mathbb{Z}_m$ má inverzi vzhledem k operaci $\cdot$ právě tehdy, když x a m jsou nesoudělná, tedy jejich největší společný dělitel $D(x, m)$ je 1.*

Důkaz. Předpokládejme, že $[y]_m$ je inverze k $[x]_m$, tedy $[x]_m \cdot [y]_m = [xy]_m = [1]_m$. Takže $xy + km = 1$ pro vhodné $k \in \mathbb{Z}$ a každý společný dělitel čísel x a m je dělitel i čísla 1. Proto $D(x, m) = 1$.

Předpokládejme, že $D(x, m) = 1$. Podle Bézoutovy věty existují čísla $y, k \in \mathbb{Z}$ taková, že $D(x, m) = xy + km$, tedy $1 = xy + km$, takže $[1]_m = [xy]_m = [x]_m \cdot [y]_m$ a $[y]_m$ je inverze k $[x]_m$. $\square$

Příklad. Nechť $m = 5$. Následující tabulka naznačuje rozložení množiny všech celých čísel do pěti tříd:

$[0]_5$		-5		0		5	
$[1]_5$			-4		1		6
$[2]_5$	$\dots$		-3		2		7
$[3]_5$			-2		3		8
$[4]_5$				-1		4	9

Aditivní grupa $\mathbb{Z}_5$ resp. multiplikativní monoid $\mathbb{Z}_5$ mají tabulky

$+$	$[0]_5$	$[1]_5$	$[2]_5$	$[3]_5$	$[4]_5$		$\cdot$	$[0]_5$	$[1]_5$	$[2]_5$	$[3]_5$	$[4]_5$
$[0]_5$	$[0]_5$	$[1]_5$	$[2]_5$	$[3]_5$	$[4]_5$	resp.	$[0]_5$	$[0]_5$	$[0]_5$	$[0]_5$	$[0]_5$	$[0]_5$
$[1]_5$	$[1]_5$	$[2]_5$	$[3]_5$	$[4]_5$	$[0]_5$		$[1]_5$	$[0]_5$	$[1]_5$	$[2]_5$	$[3]_5$	$[4]_5$
$[2]_5$	$[2]_5$	$[3]_5$	$[4]_5$	$[0]_5$	$[1]_5$		$[2]_5$	$[0]_5$	$[2]_5$	$[4]_5$	$[1]_5$	$[3]_5$
$[3]_5$	$[3]_5$	$[4]_5$	$[0]_5$	$[1]_5$	$[2]_5$		$[3]_5$	$[0]_5$	$[3]_5$	$[1]_5$	$[4]_5$	$[2]_5$
$[4]_5$	$[4]_5$	$[0]_5$	$[1]_5$	$[2]_5$	$[3]_5$		$[4]_5$	$[0]_5$	$[4]_5$	$[3]_5$	$[2]_5$	$[1]_5$

Příklad. Nechť v některém roce připadá Štědrý den na středu. Není-li následující rok přestupný, potom v něm Štědrý den připadá na čtvrtek, protože $365 = 52 \cdot 7 + 1$, tedy $[365]_7 = [1]_7$. Je-li následující rok přestupný, potom v něm Štědrý den připadá na pátek, protože $366 = 52 \cdot 7 + 2$, tedy $[366]_7 = [2]_7$. $\square$

6. OKRUHY A POLE

Definice 6.0.1. Množina P se dvěma binárními operacemi $+$ a $\cdot$ je *okruh*, jestliže

- (1) $+$ a $\cdot$ jsou asociativní a komutativní operace,
- (2) $+$ má neutrální prvek, značíme ho 0 ,
- (3) $\cdot$ má neutrální prvek různý od 0 , značíme ho 1 ,
- (4) ke každému prvku x existuje inverzní prvek vzhledem k operaci $+$,
- (5) pro libovolné $x, y, z \in P$ platí $x \cdot (y + z) = x \cdot y + x \cdot z$.

Pokud navíc

- (6) ke každému prvku $x \neq 0$ existuje inverzní prvek vzhledem k operaci $\cdot$,
- množina P s operacemi $+$ a $\cdot$ je *pole*.

Inverzní prvek k x vzhledem k operaci $+$ se nazývá *opačný* k x a značí se $-x$. Inverzní prvek k x vzhledem k operaci $\cdot$ se značí x^{-1} .

Podmínka (5) v předchozí definici je *distributivní zákon*.

Příklad. (1) Množiny $\mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$ s operacemi součet a součin jsou pole.

(2) Množina $\mathbb{Z}$ s operacemi součet a součin je okruh, ale není pole.

(3) Množina $\mathbb{N}_0$ s operacemi součet a součin není okruh.

(4) Množina $P[x]$ s operacemi součet a součin polynomů je okruh, ale není pole.

(5) Množina $\mathcal{M}_n(P)$ s operacemi součet a součin matic není okruh.

(6) Pro každé $m \in \mathbb{N}$ množina $\mathbb{Z}_m$ zbytkových tříd s operacemi součet a součin je okruh. Totiž, $\mathbb{Z}_m$ splňuje podmínky (1)–(4) z definice okruhu podle kapitol 5.5 a 5.6 a to, že splňuje i distributivní zákon (5), lze snadno ověřit (cvičení).

(7) Okruh $\mathbb{Z}_m$ zbytkových tříd je pole právě tehdy, když m je prvočíslo (viz Tvzení 6.0.1).

(8) Nechť $P = \{0, 1\}$ a binární operace $+$ a $\cdot$ na P jsou takové, že

$+$	0	1		$\cdot$	0	1
0	0	1	a	0	0	0
1	1	0		1	0	1

Pro operaci $+$ neutrální prvek je 0 a inverzní (opačné) prvky jsou $-0 = 0$ a $-1 = 1$. Pro operaci $\cdot$ neutrální prvek je 1 a inverzní prvek k 1 je 1 ($1^{-1} = 1$), inverzní prvek k 0 neexistuje. Množina $\{0, 1\}$ s těmito operacemi je pole.

(9) Nechť $P = \{0, 1, 2, 3\}$ a binární operace $+$ a $\cdot$ na P jsou takové, že

$+$	0	1	2	3		$\cdot$	0	1	2	3
0	0	1	2	3	a	0	0	0	0	0
1	1	2	3	0		1	0	1	2	3
2	2	3	0	1		2	0	2	0	2
3	3	0	1	2		3	0	3	2	1

Potom neutrální prvek operace $+$ je 0 , neutrální prvek operace $\cdot$ je 1 a

$-0 = 0$		0^{-1} neexistuje
$-1 = 3$	a	$1^{-1} = 1$
$-2 = 2$		2^{-1} neexistuje
$-3 = 1$		$3^{-1} = 3$

Množina $\{0, 1, 2, 3\}$ s těmito operacemi je okruh, ale není pole. □

Tvrzení 6.0.1. Množina $\mathbb{Z}_m$ zbytkových tříd je pole právě tehdy, když m je prvočíslo.

Důkaz. Podle předchozího Příkladu (6) $\mathbb{Z}_m$ je okruh. Číslo 1 není prvočíslo a $\mathbb{Z}_1$ není pole (cvičení). Buď $m > 1$. Zbývá ukázat, že ke každému prvku $[x]_m \neq [0]_m$ existuje inverzní prvek vzhledem k operaci $\cdot$ právě tehdy, když m je prvočíslo.

Předpokládejme, že ke každému prvku $[x]_m \neq [0]_m$ existuje inverze. Podle Tvzení 5.6.1 každé takové x je nesoudělné s m , tedy m je prvočíslo.

Na druhou stranu, je-li m prvočíslo, pak každé $x \in \mathbb{Z}$ takové, že $[x]_m \neq [0]_m$, je nesoudělné s m . Opět podle Tvzení 5.6.1 $[x]_m$ má inverzi.

Jiný důkaz tohoto tvrzení lze nalézt v [Marvan, 3. Pole]. $\square$

Takže, například, $\mathbb{Z}_4$ není pole. Čtyřprvkové pole ale existuje, viz následující příklad.

Příklad. Necht' $X = \{0, 1, a, b\}$ a binární operace $+$ a $\cdot$ na X jsou takové, že

$+$	0	1	a	b		$\cdot$	0	1	a	b
0	0	1	a	b		0	0	0	0	0
1	1	0	b	a	a	1	0	1	a	b
a	a	b	0	1		a	0	a	b	1
b	b	a	1	0		b	0	b	1	a

Množina X s těmito operacemi $+$ a $\cdot$ je pole. $\square$

Poznámka. Buď n libovolné přirozené číslo. Potom existuje n -prvkové pole právě tehdy, když n je mocnina prvočísla, čili $n = p^k$, kde p je prvočíslo a k je přirozené číslo.

Tvrzení 6.0.2. *Buď P okruh. Pak pro libovolné prvky $x, y, z \in P$ platí*

- (i) $x \cdot 0 = 0$;
- (ii) $x \cdot (-1) = -x$;
- (iii) $x \cdot (y - z) = x \cdot y - x \cdot z$.

Důkaz. (i)

$$\begin{aligned}
 x \cdot 0 &= x \cdot 0 + 0 = & (0 &= x \cdot 0 + -(x \cdot 0)) \\
 &= x \cdot 0 + x \cdot 0 + -(x \cdot 0) = \\
 &= x \cdot (0 + 0) + -(x \cdot 0) = \\
 &= x \cdot 0 + -(x \cdot 0) = 0
 \end{aligned}$$

(ii)

$$\begin{aligned}
 x + x \cdot (-1) &= x \cdot 1 + x \cdot (-1) = x \cdot (1 + (-1)) = x \cdot 0 = 0 \\
 x \cdot (-1) + x &= x \cdot (-1) + x \cdot 1 = x \cdot (-1 + 1) = x \cdot 0 = 0
 \end{aligned}$$

takže $x \cdot (-1) = -x$.

(iii) Cvičení. $\square$

Cvičení. Dokažte, že v každém okruhu platí:

- (1) $(-1) \cdot (-1) = 1$,
- (2) $(-x) \cdot y = x \cdot (-y) = -(x \cdot y)$. $\square$

Tvrzení 6.0.3. *Buď P pole a buďte $x, y, z \in P$.*

- (1) $x \cdot y = 0$ právě tehdy, když $x = 0$ nebo $y = 0$.
- (2) Jestliže $x \cdot y = x \cdot z$ a $x \neq 0$, pak $y = z$.

Důkaz. (1) Jestliže $x = 0$ nebo $y = 0$, pak podle Tvzení 6.0.2(i) také $x \cdot y = 0$.

Nechť $x \cdot y = 0$. Předpokládejme, že jeden z prvků x, y je nenulový, například $x \neq 0$. Potom s využitím Tvzení 6.0.2(i) dostaneme

$$y = 1 \cdot y = (x^{-1} \cdot x) \cdot y = x^{-1} \cdot (x \cdot y) = x^{-1} \cdot 0 = 0.$$

(2)

$$\begin{aligned} y &= 1 \cdot y & (1 &= x^{-1} \cdot x) \\ &= x^{-1} \cdot x \cdot y & (x \cdot y &= x \cdot z) \\ &= x^{-1} \cdot x \cdot z & (x^{-1} \cdot x &= 1) \\ &= 1 \cdot z = z \end{aligned}$$

□

Příklad. (1) V příkladu (9) máme okruh, v němž $2 \cdot 2 = 0$ a $2 \cdot 1 = 2 \cdot 3$. To ukazuje, že předchozí tvrzení neplatí pro okruhy.

(2) Pro okruh $P[x]$ ale předchozí tvrzení platí, viz kapitolu o polynomech. □

Obdobně jako v kapitole 5 P^* označuje množinu $P \setminus \{0\}$.

Je-li P okruh, pak P s operací $+$ je komutativní grupa. Pro pole máme navíc následující tvrzení.

Tvrzení 6.0.4. *Je-li P pole, pak P^* s operací $\cdot$ je komutativní grupa.*

Důkaz. Buďte $x, y \in P^*$, tedy $x \neq 0$ a $y \neq 0$. Podle Tvzení 6.0.3(i) $x \cdot y \neq 0$, tedy $x \cdot y \in P^*$, a množina P^* je uzavřená vzhledem k operaci $\cdot$. Zbytek tvrzení plyne z toho, že operace $\cdot$ je asociativní a komutativní, $1 \in P^*$ je neutrální prvek, každý nenulový prvek je invertibilní a příslušné inverze jsou nenulové. □

Stejně jako máme podgrupy grup (a podstruktury dalších algebraických struktur), existují podokruhy okruhů a podpole polí. Zmíníme jen podpole.

Definice 6.0.2. Buď P pole. Buď $Q \subseteq P$ podmnožina taková, že

- (1) $0, 1 \in Q$;
- (2) je-li $x, y \in Q$, pak $x + y \in Q$ a $xy \in Q$;
- (3) je-li $x \in Q$, pak $-x \in Q$;
- (4) je-li $x \in Q$, $x \neq 0$, pak $x^{-1} \in Q$.

Potom Q je *podpole* pole P .

Aby podmnožina pole byla podpole, musí obsahovat neutrální prvky obou binárních operací, musí být uzavřená vzhledem k oběma binárním operacím a musí být uzavřená vzhledem k inverzím vzhledem k oběma binárním operacím.

Každé podpole je pole.

Příklad. (1) Pole $\mathbb{Q}$ je podpole polí $\mathbb{R}$ a $\mathbb{C}$. Pole $\mathbb{R}$ je podpole pole $\mathbb{C}$.

(2) $\mathbb{Z}$ není podpole pole $\mathbb{Q}$, neboť neobsahuje inverzi k 2 vzhledem k operaci $\cdot$.

(3) Množina $\{0, 1\}$ není podpole pole $\mathbb{Q}$ (a samozřejmě ani $\mathbb{R}$ a $\mathbb{C}$), protože $1 + 1 = 2 \notin \{0, 1\}$. Ačkoliv, jak už víme, na množině $\{0, 1\}$ lze definovat operace součet a součin tak, že to je pole. □

Definice 6.0.3. Podpole pole $\mathbb{C}$ je *číselné pole*.

7. USPOŘÁDÁNÍ A SVAZY

7.1. Uspořádané množiny

Definice 7.1.1. Relace ρ na množině X je *uspořádání*, jestliže je

- (1) reflexivní, tj. $x \rho x$ pro každé $x \in X$,
- (2) antisymetrická, tj. $x \rho y, y \rho x$ implikuje $x = y$,
- (3) tranzitivní, tj. $x \rho y, y \rho z$ implikuje $x \rho z$.

Potom dvojice (X, ρ) je *uspořádaná množina*.

Příklad. (1) Pro libovolnou množinu X relace $=$ je uspořádání.

(2) $(\mathbb{N}, \leq), (\mathbb{Z}, \leq), (\mathbb{R}, \leq)$, kde $\leq$ je obvyklé uspořádání podle velikosti, jsou uspořádané množiny.

(3) Buďte X množina a $\mathcal{P}(X)$ množina všech podmnožin množiny X . Inkluze $\subseteq$ je uspořádání na $\mathcal{P}(X)$.

(4) Relace $|$ (dělí) na množině $\mathbb{N}$ (tj. $x | y$ právě tehdy, když existuje $n \in \mathbb{N}$ takové, že $x \cdot n = y$) je uspořádání, nazývá se *relace dělitelnosti*. Je zřejmé, že tato relace je reflexivní a tranzitivní.

Ukážeme, že $|$ je i antisymetrická relace. Předpokládejme, že $x | y$ a $y | x$, tedy existují $m, n \in \mathbb{N}$ taková, že $xm = y$ a $yn = x$. Potom $xmn = x$ a jelikož $x \neq 0$, $mn = 1$. V přirozených číslech to lze jedinečně tak, že $m = 1$ a $n = 1$. Tedy $x = x \cdot 1 = y$.

Upozorníme, že obdobně definovaná relace dělitelnosti na $\mathbb{Z}$ není antisymetrická, protože $1 \neq -1$, přestože $1 | -1$ a $-1 | 1$ (rovnice $mn = 1$ má v celých číslech další řešení $m = -1$ a $n = -1$). $\square$

Buď ρ uspořádání na množině X . Inverzní (opačná) relace ρ^{-1} (tj. relace definovaná předpisem „ $x \rho^{-1} y$ právě tehdy, když $y \rho x$ “) je také uspořádání. Nazývá se *duální uspořádání*. Máme-li uspořádání $\leq$, potom duální uspořádání $\leq^{-1}$ se označuje symbolem $\geq$. Podobně je to se symboly $\subseteq$ atp.

Definice 7.1.2. Buď $(X, \leq)$ uspořádaná množina, $Y \subseteq X$. Relace $\leq_Y$ na množině Y zadaná předpisem $x \leq_Y y \Leftrightarrow x \leq y$ je *indukované uspořádání* na množině Y a značí se rovněž $\leq$.

Definice 7.1.3. Prvky x, y uspořádané množiny jsou *srovnatelné*, platí-li $x \leq y$ nebo $y \leq x$. Uspořádaná množina je *řetězec*, jsou-li každé dva její prvky srovnatelné.

Příklad. $(\mathbb{R}, \leq), (\mathbb{Z}, \leq), (\mathbb{N}, \leq)$ jsou řetězce. $\square$

Buď $\leq$ uspořádání na X . Označme $x < y$, jestliže $x \leq y$ a zároveň $x \neq y$. Dále zavedme označení $x \triangleleft y$, jestliže $x < y$ a neexistuje $z \in X$ takové, že $x < z, z < y$. Je-li $x \triangleleft y$, pak říkáme, že x je *bezprostředním předchůdcem* y , nebo y *pokrývá* x .

Příklad. (1) V množině $\mathbb{N}$ s přirozeným uspořádáním podle velikosti platí $1 < 2$ a $1 \triangleleft 2$, $1 < 3$, ale neplatí $1 \triangleleft 3$.

(2) V množině $\mathbb{N}$ s relací dělitelnosti 6 pokrývá 3.

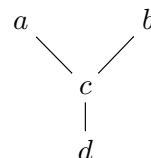
(3) V množině $\mathbb{Q}$ všech racionálních čísel s přirozeným uspořádáním podle velikosti neplatí $x \triangleleft y$ pro žádnou dvojici $x, y \in \mathbb{Q}$. Pro libovolné $x, y \in \mathbb{Q}$ takové, že $x < y$, platí $z = \frac{1}{2}(x + y) \in \mathbb{Q}$ a $x < z, z < y$. $\square$

Konečnou uspořádanou množinu $(X, \leq)$ můžeme znázornit diagramem. Prvky množiny X znázorníme jako body v rovině. Prvky x, y splňující $x \triangleleft y$ vyznačíme tak, že x leží níže než y a spojíme je úsečkou.

Z diagramu pak můžeme určit uspořádání množiny X : $x \leq y$ právě tehdy, když x leží níže než y a existuje zdola nahoru směřující konečná posloupnost na sebe navazujících úseček z bodu x do bodu y .

Příklad. V uspořádané množině $Y = \{a, b, c, d\}$ s diagramem vpravo platí:

- $d \triangleleft c$, $c \triangleleft a$, $c \triangleleft b$,
- $d < a$, ale nikoliv $d \triangleleft a$,
- prvky a, b nejsou srovnatelné.

□

Definice 7.1.4. Bud' $(X, \leq)$ uspořádaná množina, $Y \subseteq X$. Prvek $x \in X$ je

- *dolní závora* množiny Y , je-li $x \leq y$ pro každé $y \in Y$;
- *horní závora* množiny Y , je-li $y \leq x$ pro každé $y \in Y$.

Příklad. V uspořádané množině Y z předchozího příkladu platí:

- c, d jsou dolní závory podmnožiny $\{a, b\}$,
- podmnožina $\{a, b\}$ nemá žádnou horní závoru.

□

Definice 7.1.5. Bud' $(X, \leq)$ uspořádaná množina. Prvek $x \in X$ je

- *nejmenší (minimální)* prvek množiny X , je-li $x \leq y$ pro každé $y \in X$, v takovém případě píšeme $x = \min X$;
- *největší (maximální)* prvek množiny X , je-li $x \geq y$ pro každé $y \in X$, v takovém případě píšeme $x = \max X$.

Příklad. V uspořádané množině Y z předchozího příkladu platí:

- d je její nejmenší prvek,
- její největší prvek neexistuje.

□

Cvičení. Každá uspořádaná množina má nejvýše jeden největší prvek a nejvýše jeden nejmenší prvek. □

Definice 7.1.6. Bud' $(X, \leq)$ uspořádaná množina, $Y \subseteq X$. Prvek $x \in X$ je

- *infimum* množiny Y , je-li x největší prvek množiny všech dolních závor množiny Y , v takovém případě píšeme $x = \inf Y$,
- *supremum* množiny Y , je-li x nejmenší prvek množiny všech horních závor množiny Y , v takovém případě píšeme $x = \sup Y$.

Příklad. V uspořádané množině Y z předchozího příkladu platí:

- množina dolních závor podmnožiny $\{a, b\}$ je $\{c, d\}$, její největší prvek je c , a proto $\inf\{a, b\} = c$,
- podmnožina $\{a, b\}$ nemá žádnou horní závoru, čili množina horních závor je prázdná, nemá tedy nejmenší prvek, a proto $\sup\{a, b\}$ neexistuje. □

Cvičení. (1) Každá podmnožina má nejvýše jedno supremum a nejvýše jedno infimum.

- (2) Jestliže $x \leq y$, pak $\inf\{x, y\} = x$ a $\sup\{x, y\} = y$.
- (3) Jestliže $\inf\{x, y\} = x$, pak $x \leq y$.
- (4) Jestliže $\sup\{x, y\} = y$, pak $x \leq y$. □

Cvičení. Buď X uspořádaná množina. Supremum prázdné množiny je nejmenší prvek množiny X (pokud existuje) a infimum prázdné množiny je největší prvek množiny X (pokud existuje). □